

ZUZANA ZELINOVÁ:**Paideia v sokratovskej filozofii****Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2018, 196 s.**

Vydavateľstvo Univerzity Komenského v prípade vydania Zelinovej monografickej publikácie *Paideia v sokratovskej filozofii* plne potvrdilo svoju povest' akademického vydavateľstva, ktoré sa nebojí vydávať tituly síce komerčne nezaujímavé, ale vedecky o to hodnotnejšie. Recenzovaná publikácia naozaj nepredstavuje komerčný titul, ani čítanie pre širokú verejnosť. Hoci jej názov skrýva v gréckom slove *paideia* pojem výchovy, vzdelávania, morálnej a intelektuálnej formácie, a zároveň výsledku tohto procesu, teda význam vzdelanosti, kultúry či dobrých mravov, knihu asi nebudem odporúčať našim pedagógom, didaktikom či školským psychológom. Myslím si, že publikácia nie je vhodným čítaním ani pre rodičov, ktorí by v nej azda chceli nájsť rýchly a efektívny návod na výchovné zvládnutie svojich ratolestí.¹ Zelinovej monografia má výsostne vedecký charakter, a preto je vhodná najmä pre odborníkov priamo alebo nepriamo zainteresovaných na skúmaní klasického staroveku (*Classical Antiquities*). Dôkladné poučenie o predmetnej oblasti v nej teda nájdeme najmä historici (nielen antickej) filozofie, klasickí filológovia, historici staroveku, ale iste aj kulturológovia a odborníci, ktorí sa zaoberajú etikou, estetikou či andragogikou.

Namiesto obligátneho a unavujúceho rozpisu názvov jednotlivých kapitol a stručnej deskripcie ich obsahu sa pokúsím vniknúť priamo do jednotlivých problémov *paideie*, reflektovaných v publikácii. Zároveň sa pokúsím podrobnejšie prezentovať tie okruhy, ktoré ma pri čítaní zaujali. Verím, že takýto postup bude pre čitateľa zaujímavejší a umožní nám lepšie vystihnúť celkový charakter či „ducha“ recenzovanej knihy.

Na Zelinovej texte čitateľa hneď zaujme skutočnosť, že autorka termín *paideia* vôbec neprekladá, ale pracuje len s jeho latinizovanou transkribovanou podobou. To jej

¹ To však neznamená, že nás antika v tomto smere nedokáže poučiť. Ak spomíname rodičov a pedagógov našich detí, namiesto Zelinovej monografie im odporúčam Plutarchov spis *Ako správne vychovávať deti*. Z diela, ktoré práve pripravujem na vydanie, mi nedá nespomenúť Plutarchovu zásadu „... prísne a karhavé slová rozriediť vo veľkom množstve lásky, a potom striedavo popúšťať a prítáľovať uzdu rôznym túžbam svojich detí“ (Plutarchus: *De liberis educandis* 13D8 – E2).

umožňuje lepšie pracovať s jeho pôvodným významovým spektrom bez konceptuálnych skreslení spôsobených prekladom. Nazdávame sa, že uvedený postup je správny, lebo grécky pojem *paideie* – osobitne jej podoby situovanej do sokratovského kontextu – je mnohovýznamový. Toto slovo je prostredníctvom jedného ekvivalentu prakticky nepreložiteľné, najmä ak je kontextuálne situované do sokratovskej starostlivosti o seba (ἐπιμέλεια ἑαυτοῦ) a delfskej zásady poznania seba samého (γνώθι σεαυτόν), ktorých cieľom je nadobudnutie istého typu zdatnosti (ἀρετή). Hoci je uvedený postup terminologicky správny a intelektuálne poctivý, čitateľsky môže pôsobiť prinajmenšom rušivo. Slovo *paideia* sa totiž v dostupných slovníkoch slovenského jazyka nenachádza, teda ide o slovo slovenčine cudzie a bežným užívateľom jazyka ťažko čitateľné. Na druhej strane si treba uvedomiť, že publikácia je určená pre odborníkov a akademicky vzdelanú verejnosť, takže povznesenie gréckeho slova na úroveň terminologického jazyka môže byť významných inovatívnym jazykovým počínom. Je dobré, že filozofické texty sa (ešte stále) píše aj v slovenčine, a nielen v angličtine, do ktorej vedcov núti scientometrická kvantifikácia vedeckej produkcie.² Verím, že Zelinovej publikácia prispeje k prijatiu termínu *paideia* do slovenského odborného filozofického jazyka, a teda aj k obohateniu slovenčiny.

Autorka knihy vychádza z tradičného delenia gréckej *paideie* na takzvanú „starú“ (lat. *auctores probi*, teda hlavne Homér a Hesiodos) a „novú“, asociovanú s gréckym osvietenstvom piateho storočia pred Kristom, teda s obdobím príchodu sofistov a časom, keď sa objavil Sokrates. Terminologicky veľmi správne teda hovorí o „sokratovskej“, a nie o „Sokratovej“ koncepcii výchovy, pričom explicitne priznáva, že „práca si nenárokujú odhaliť filozofické nauky historického Sokrata, ale hovorí o sokratovskej tradícii ako takej, teda ‚iba‘ o jednotlivých portrétoch Sokrata alebo sokratovského filozofa“ (s. 25).³ Rozdelenie na dva typy *paideie* je zlatou niťou, ktorá sa vinie celou knihou. Jej leitmotívom je potom systematické skúmanie jednotlivých častí sokratovskej koncepcie z hľadiska jej nadväznosti na starší – archaický typ antickej *paideie*. Pri čítaní Zelinovej textu pritom všade sústavne pociťujeme, a takpovediac medzi riadkami čítame, Zelinovej presvedčenie o tom, že nová sokratovská

² Stav filozofickej a vedeckej produkcie rozvíjanej v národných jazykoch možno pokladať za prvok kultúrnej diverzity, ktorý by mal byť inštitucionálne garantovaný. Filozofický diskurz rozvíjaný v národnom jazyku má tak nezastupiteľný význam pri rozvíjaní a udržiavaní filozofickej terminológie, od ktorej priamo či nepriamo závisí napríklad úroveň výučby filozofie v školách.

³ V kontexte tohto priznania by si oboznámenejší čitateľ azda prial nejaké hlbšie vysvetlenie jej rezignácie na pozitívne riešenie tzv. sokratovskej otázky. Pozri napríklad dizertačnú prácu F. Škvrndu, ktorá rieši otázku historického Sokrata a v závere dospieva k tvrdeniu, že „historický Sokrates bol anaxagorovec“ (Škvrnda 2017, 136). V súvislosti s argumentačným podporením tézy, že Sokratovo nepísanie nemôže byť prekážkou pri spoznávaní historického Sokrata pozri Škvrnda (2017).

paideia – tu redukovaná na autorov Platóna, Xenofóna a Antisthena – nie je ničím iným ako pokračovaním, rozvinutím či „domyslením“ predchádzajúcej výchovnej múdrosti „osvedčených“ autorov Homéra a Hesioda. Nemôžem sa zbaviť presvedčenia, že intelektuálne poctivejšie by bolo formulovať uvedenú tézu hneď na začiatku ako pracovnú hypotézu a potom ju „objektívne“ testovať dôkladnou analýzou jednotlivých sokratovských obrazov v prameňoch. V tomto kontexte sa vynára otázka, prečo autorka redukuje starú *paideiu* len na autorov Homéra a Hesioda, pričom úplne rezignuje na paideutický koncept archaickej lyriky napríklad u elegika Theognida. Rovnako sa možno pýtať, prečo diapazón sokratovskej *paideie* nezahŕňa aj dôkladnejšiu analýzu napríklad Aischinovej koncepcie (porovnaj skromnú pozn. 106, s. 51). Plne si uvedomujem, že výhrady recenzenta typu „Prečo nie je v knihe aj to a to...“ môžu pôsobiť dojmom akademickej neférovosti. Hoci nutnosť výberu a zúženia skúmanej problematiky plne chápem, na druhej strane mi však v knihe chýba hlbšie zdôvodnenie takéhoto výberu.

Pri skúmaní prepojenia medzi starou a novou *paideiou* sa autorka, samozrejme, nezaobíde bez identifikovania dvoch častí výchovného procesu u samého Sokrata – prípravnej, elenktickej časti a fázy maieutickej, teda tvorivej. Dôsledná analýza v rámci jednotlivých stupňov komparácie ju vedie k prekvapivým záverom, ktoré majú charakter rýdzo pôvodných vedeckých poznatkov. Zuzana Zelinová prichádza k záveru, že ani takzvaná elenktická fáza Sokratovej filozoficko-pedagogickej misie nemôže byť redukovaná na tradičné „vedenie nevedenia“ alebo na sofisticko-eristické vyvracanie nepravdivých poznatkov (s. 56). Podľa Zelinovej sa aj v tejto fáze objavuje prvok tvorivosti a intenzívneho dialógu s archaickou múdrosťou klasikov Homéra a Hesioda. Ukazuje sa, že najmä v spomínanej prvej fáze Sokrates kriticky reflektuje archaickú múdrosť týchto autorov a vyberá z nej všetko, čo je pre človeka z hľadiska nadobudnutia cnosti relevantné. Navyše sokratovský *elenchos* má podľa Zelinovej charakter tranzitívnosti, teda schopnosť kritickej inšpekcie obsahov duše a materiálu archaickej múdrosti prechádza jednak z učiteľa na žiaka, jednak sa v tomto procese táto mohutnosť – v duchu latinského *docendo discimus* – posilňuje aj u samého učiteľa. Uvedené závery sú pritom dokazované dôsledným citovaním pôvodných zdrojov s ich historicko-kritickou evaluáciou.

Charakter originálneho vedeckého poznatku má aj prekvapivé riešenie napojenia Sokratovej výchovy na epickú tradíciu v prípade jeho literárneho obrazu u sokratovca Antisthena (kapitola 2.2). Skúmanie mien u tohto filozofa v Zelinovej interpretácii nie je ničím iným ako skúmaním paideutických ideálov epického sveta, ako sú hrdinovia Odyseus, Aias či Achilles. Autorka tak dokázala pekne napojiť kynicky interpretovanú paideutickú tradíciu Sokrata na archaický svet homérskych

hrdinov, ktorý tvorí podhubie akéhokoľvek uvažovania Gréka o svete a človeku v ňom (*background theory*).

Ešte invenčnejšie sú riešenia vzťahu Platónovho Sokrata k básnickej tradícii v diele *Štát a Zákony* (kapitola 2.2.3). Z konvenčného obrazu Platóna ako zarytého odporcu básnictva sa tak v interpretácii Zelinovej stáva obhajca tradície, ktorú novým, filozofickým spôsobom uchopuje a exploatuje pre svoje osvietencko-pedagogické ciele. Na základe konceptuálneho rozlíšenia παιδεία („výchova“) a παιδιά („hra“) sa autorke podarilo rozlíšiť dva navzájom komplementárne prístupy Platóna k homérskej tradícii. Ak vychováva filozof, ktorý pozná skryté významy veršov, Homér je veľmi dobrým nástrojom výchovy ľudových mäs. V rukách rapsóda, ktorý k nemu pristupuje nefilozoficky a nekriticky, je Homér ako výchovný prostriedok nebezpečný. Takýto prístup je naozaj originálnou interpretáciou Platónovho vzťahu k básnictvu a archaickej epickej tradícii, vo svetle ktorej veľký filozof prestáva byť fanatickým sociálnym reformátorom, nemilosrdne vyhánajúcim básnikov a ostatných umelcov z ideálneho štátu.

Treba vyzdvihnúť aj skutočnosť, že autorka recenzovanej publikácie spracovala pri pertraktovaní témy nadpriemerné množstvo primárnej a sekundárnej literatúry. Tá je nielen v slovenčine a češtine, ale popri tituloch anglickej proveniencie tu nachádzame aj práce z nemeckej a francúzskej jazykovej oblasti. Bibliografická časť knihy tak zaberá neuveriteľných dvadsať strán, na ktorých sa dokumentujú kritické vydania použitých pramenných textov, preklady, zrkadlové vydania, filologické príručky a interpretačné pramene. Táto časť knihy je sama osebe použiteľná ako obsiahla bibliografická príručka pre akéhokoľvek záujemcu o tému antickej *paideie*.

Pri čítaní knihy si uvedomujeme, že jej autorka má filologické vzdelanie a že jej narábanie s gréckym a latinským textom nie je len emblémovitým uvádzaním gréckych termínov v zátvorkách, ale že s pramenným textom naozaj pracuje. Práve dôkladná znalosť Homéra a Hesiodaautorke umožnila prísť k argumentačne podloženým záverom o komplementarite starej a novej *paideie*. Snaží sa tak dopátrať k čo najpresnejším pojmovým vymedzeniam v rámci skúmanej problematiky. Obrátenou mincou tohto prístupu však je, že nadpriemerná frekvencia citovania originálneho textu bude pre väčšinu čitateľov zrejme pôsobiť rušivo. Preto by som pri budúcich vydaniach knihy odporučil zvážiť presunutie aspoň časti originálov do poznámok, alebo do osobitnej prílohy.

Na záver chcem zdôrazniť skutočnosť, že Zelinovej kniha je krásnym pozvaním všetkých filozofov na realizáciu takzvaného filozofického poradenstva. Posledná kapitola knihy na príkladoch „testovacieho modelu“ a modelov „Theaitetos“ a „Menon“ ukazuje, ako by sa takáto terapeuticky chápaná sokratika dala využiť v praxi. Ak sa

nám aspoň malú časť zo Sokratových výchovných ideálov podarí uplatniť na akademickej pôde, Zelinovej kniha iste splnila svoj cieľ.

Andrej Kalaš

Literatúra

PLUTARCHOS (1927): *De liberis educandis* 1a – 14c. In: *Plutarch's moralia*. Babbitt, F. C. (ed.): Vol. 1. Cambridge: Harvard University Press, 4 – 68.

ŠKVRNDA, F. (2017): *Sókratova filozofia v kontexte gréckej náboženskej tradície*. Dizertačná práca na FiF UK v Bratislave, 160 s.

ŠKVRNDA, F. (2017): Platón ako Pseudo-Sókratés? Niekoľko poznámok k problematike autorstva filozofického textu v antike. *Ostium*, 13 (4).

Andrej Kalaš
Katedra filozofie a dejín filozofie
Filozofická fakulta Univerzity Komenského
Šafárikovo nám. 6
814 99 Bratislava 1
Slovenská republika
e-mail: andrej.kalas@uniba.com